

Landskap: Småland Upptecknat av: Gunnar Hoberg
 Härad: Mo härad Adress: Tåsleholmen
 Socken: Källeryds socken Berättat av: Sven Magnus Andersson
 Uppteckningsår: 1936 Född år 1858 i Källeryds socken

Uppteckningen rör Järnmalmens upptäckt sid. 1-4.
 + 1 skiss! → Baltjärnbränning sid. 4-8.
Svavling sid. 9-12.
Om vägförhållandena m.m. sid. 12-14.

Skriv endast på denna sida!

15 mil

Järnmalnsupptagning.

Man använde "rakor" vid malnsupptagningen. Dessa voro av två sorter, en större, en rund med botten och sidor av järn, och en mindre av samma fastän mindre form och med ena sidan ej vidare uppstående utan sluttande utåt. Båda sorterna hade långa träskäp. Med de mindre rakorna drogs malnen in och på den större. Då den blev full kallades det ett "rissel".

Den sommarens togs upp maln från en präst av stochar, enl. sagesmannens beskrifning cirka 7-8 m. sida, och med tvänne runda hål mitt på vardera cirka 3 fot i genomskärning. Dessa hål användes för nerfällande av ra-

korna på göbotten. Man tog malen som
djupast på 15-16 fots djup. På flöten
fanns vidare en liten kurr uppbyggd
där malnupptagarna kunde korsa sig
kaffe och dylikt.

På vintern tog man upp malmen
genom runda hål på isen av samma
storlek som myss runtalade hål i
flöten (prämen).

Härneds bruk hade då / för c:a 50
år sen / mutat in alla sjöarna i trak-
ten, så de fick malen från Ågustorps-
sjön, Viksjön, Gussjön m. fl.

Malmen kördes mest om vintern,
på släde, till Härnéd. Den som togs upp
om sommaren kördes ej förrän nästa
vinter. Malmlassen mättes i "siut",

varvid 5 pund var lika med 1 sint. Lags-
männen erinrade sig dock g. hur
många sint man körde iväg med
på ett lass, men det var stora lass,
så mycket öken kunde dra. Med
ök menas tydligen i regel otar och g.
hästar. Blott kustarna hade hästar för
c:a 50 år sedan. Man betalade 35 öre per sint
för körare. Man fick alltså allt cirka
3 kr. om dag för öken. De som tog upp
malen förtjädte ungefär lika mycket.

Intet av malmen från ovan
nämnda fjärr togs alltså till det när-
mare belägna Vissafors bruk. Härifrån
körde man med stångjärn till Jönköping.
Man tog till Vissafors "limsten" från
Taberg. Bättre körande för bruket gick

på både vinter och sommar.

Daljärbränning

"Dalbrännan" var en i Nissaforstrak-
ten för ett halvsekel sedan rätt
vanlig fabrikation. Det gällde järn-
framställning i så stor skala att
det kunde exporteras.

Dalbrännan lades i en dalstätt-
ning. Man grävde en grop rakt in
i stättningen med ena änden nära
nedre delen av backen och den övre
på cirka 1 m. lutning inne i stätt-
ningen. Gropen var enl. sagosman-
nens beskrivning cirka 8-10 m.

lång och cirka 2 m. bred. Funnit
den lades bark i botten och på vä-
garna. Det skulle vara bark av gran,
"flo eller flo". Man började lägga i
nedre änden och lade den ungefär
som man numera lägger ett stich-
tak, det enas ände går in en bit över
det andras o.s.v. Det måste vara rih-
tigt slätt och jämn bark, ej kvistig,
ty då rann fjärran ut genom hvit-
bålen.

Sen klyvde man fjärstubbarna av före,
så det blev något större än vanlig
brännved, fast storleken var ej stora
heller. De lades tätt i gropen, som så
fylldes helt, så det blev jämnt med
marken. Sedan täcktes det med jord,

si det styckades likt en kolnula. Sedan
sattes en stor, väldig "koppar kätel" / kop-
parbittel / undertill vis gropens ned-
re ände var i järnen fäst i ena ner.

En bälga, av samma slag som den man
ser i smedjorna, placerades i övre än-
den av gropen; man klinte med
lera kring bälgrörets inlopp i gropen
för att det skulle vara lufttätt ut-
åt.

Så stände man på veden, och proces-
sen att få "fetman" ur furet tog nu
3 dygn, varunder en man ständigt
fick hålla i gång genom att ha bäl-
gen i rörelse. Två karlar fick stän-
digt under denna tid vara hos brän-
nan. Man hade också en liten hytta,

liknande kollytterna intill milorna, som man kunde bo i. Den antända veden, furuslubbarna, blev sedan till träkol.

Järnan, som rann ner i koppar kittel, kallades "rätjärna". Den kunde man använda som den var, men en stor del av den koktes till bech, som smedde i former gjorda av bark: man böjde upp kanterna runt om på ett barkstycke och fäste ihop "skålen" med kvistar tvärsigenom och fäste det samman tätare med lera. Rätjärnan koktes här till man fick det hårda becket. Det användes till vagnar m.m. m.m.

Järnan såldes ofta och såldes långa vägar.

Tjärbränningen företogs mest vid pingst
och midsommar, d. v. s. före höstörden,
mera sällan på hösten. Veden skulle
ju vara torr. Litterals storlek kunde
sagesmannen ej ange, men den var tyd-
ligen ganska betydande då den kräv-
de 100 kr. i inköps. Det var så stort
och dyrbart att ej alla kunde syssla
med denna tjärframställning. Det var
blott ett par the i hela socknen som
gjorde daljärnen. På märka är att den
ej likt kolningen inrikt som något
slags dagsverke åt det närbelägna Vis-
sars församling.

Svedjning.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

9

En "svedja" för besänning med höst-
råg togs upp på ett stort rundat
stycke i skogen. Man högg ner all
skogen i detta område. Stockarna
och veden togs undan och användes
sedan till skivver vid kolningen. Man
sände sedan på kvistarna och moset.
Medan svedjan brändes fick man nog
akta så att ej elden spreds in i sko-
gen omkring. Man brukade ej göra
brandgator, men använde vattnet
i kringliggande bäckar och tjärn m.m.
Man kunde även anlägga elden
just då det började mulna så att
man kunde få den återstående del-

- 10 -
5117

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

10

vis släckt och hållen i styr av litet
regn.

Strax efter brännandet av svedjan
såddes man rågen, som krattades ner
med en kratta, bestående av ett hand-
brett trästycke på ett shaft, på vilket
trästycke satt 5 järnlaggar, varmed
såden ryngades ner. Svedjan slängdes
omkring med staket för kreaturen,
som gick i skogen på bete.

Fällningen av skogen på svedje-
landet skedde i mars-april, sedan
torbade det till i augusti då brän-
ningen skedde. Man brände blott en
gång på samma svedja. Andra året
såddes sörö, vilkas frön kunde
tröskas ut med prägelen och använ-

des till bröd. Det blev ej däligen bröd
härav i synnerhet om man blandade
i lite råg.

Att märka är att man på wedje-
landet ej använde någon slags plog
eller harv på grund av de myckna
stubbarna. Skärningen av säden på
wedjan skedd av samma stäl med
handskära, ej med lie.

Byrorna kunde växa två år, sedan
kom skogen att breda ut sig igen.

Vårje bonde skötte sin wedje
själv och efter eget bestämmande,
men för vakthållningen vid brän-
ningen fick man kalla samman
folk från byn.

Efter skörden togs rågen genast hem

och krakades drö. Den lades alltså ej
i någon vinterförvaring ute på Svedjelen-
det.

Om vägförhållanden m.m.

Lagomannen erkände de särskilt för-
mlusla snälvägarna i trakten, men
kunde trots detta ej erinra sig ha
sett några speciella fordon eller fär-
detätt i äldre tid. De gamla for-
donen tyckes ha varit som nu, blott
något grövre, mindre fint gjorda samt
kanske ej så höga som nu. "Kärra-
vagnar" synes vara försvunna i dessa
trakter i hans tid. Några särskilda

primitiva färögätt existerade g. för
sagesmannens minne (som dock är
något klart och intresserat). Någon
gång hade han sett "släpor", som används
på ökar, men det var folk från Hal-
land som använde dem, och var i den
tiden då man började avyttra och
hugga ner stora delar av den gamla
storskogen.

Men på vägar ut över mossmarker
kunde man förr använda sig av väg
byggd av pilke, "kavlingbro", som lades
av timmer till storleken som nutidens
massord. Dessa timmer lades på trä-
ren av vägbanan, och blott på stadigare
ställen la man långa längstycken
på längden (av vägbanan) över de kortare

- 14 5117

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

4

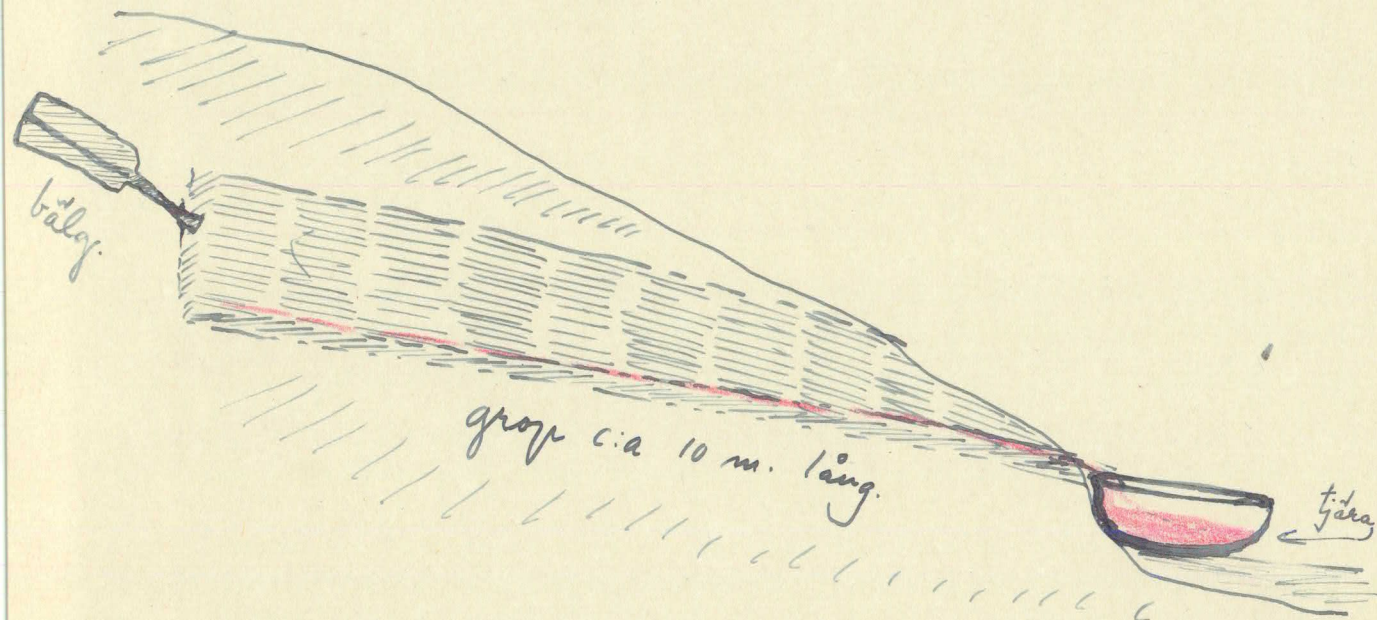
Storarna.

På sommaren hördes i allmänhet
ej så mycket just i skogarna, utan mera
om vintern, då med dröjar. Det ser även
så ut av det förh. att undertecknas
upptecknare mer än på andra håll i
Svealand sett en rikedom på dröjar
i alla storlekar i uthusens utrym-
men. På en vanlig gård kunde man
ofta utan svårighet se 5-6 dröjar.

5117
till avdeln. "Saltjärnbränning"

I
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

15

Schematisk skiss av en saltjärnbräuna
enl. sagomannens muntl. beskrivning.

Teckn. G. Holbroh. 1936.

Den röda linjen betecknar järnens rännan-
de på botten och i koppars kitteln!

Landskap: Småland

Upptecknat av: Gunnar Hobroh

Härad: Mo

Adress: Hässleholm.

Socken: Källeryd

Berättat av: Sven Magnus Andersson

Uppteckningsår: 1936.

Född år 1858 i Källeryds socken.

FOLKLIVSARKIVET
LUND

Järnmalmsupptagning.

Man använde "rakor" vid malmupptagningen. Dessa voro av två sorter, en större, en rund med botten och sidor av järn, och en mindre av samma fastän mindre form och med ena sidan ej vidare uppstående utan sluttan-
tåt. Båda sorterna hade långa träskäft. Med de mindre rakorna drogs malmen in och på den större. Då den blev full kallades det ett "rissel".

Om sommaren togs upp malm från en pråm av stockar, enl. sagesmannen beskrivning cirka 7-8 m. sida, och med tvenne runda hål mitt på, varde: cirka 3 fot i genomskärning. Dessa hål användes för nerfällande av rakorna på sjöbotten. Man tog malm som djupast på 15-16 fots djup. På flotten fanns vidare en liten kur uppbyggd där malmupptagarna kunde koka sig kaffe och dylikt.

På vintern tog man upp malmen genom runda hål på isen av samma storlek som nyss omtalade hål i flotten/pråmen/.

Härryds bruk hade då /för c:a 50 år sen/ mutat in alla sjöarna i trakten, så de fick malm från Algustorpssjön, Wiksjön, Gusjön, m.fl.

Malmen kördes mest om vintern, på släde, till Härryd. Den som togs upp om sommaren kördes ej förrän nästa vinter. Malmlassen mättes i "sint", varvid 5 pund var lika med 1 sint. Sagesmannen erinrade sig dock ej hur många sint man körde iväg med på ett lass, men det var stora lass, så mycket öken kunde dra. Med ök, menas tydligen i regel oxar och ej hästar. Blott enstaka hade hästar för c:a 50 år sedan. Man betalte 35 öre per sint för körare. Man fick allt som allt cirka

Daltjärnbränning.

"Dalbrännan" var en i Nissaforstrakten för ett halvsekel sedan rätt vanlig fabrikation. Det gällde tjärframställning i så stor skala att det kunde exporteras.

Dalbrännan lades i en dalsluttning. Man grävde en grop rakt in i sluttningen med ena änden nära nedre delen av backen och den övre på cicka 1 m. lutning inne i sluttningen. Gropen var enl. sagesmannens beskrivning cirka 8-10 m. lång och cirka 2 m. bred. Innuti den lades bark i botten och på väggarna. Det skulle vara bark av gran, "flo etter flo". Man började lägga i nedre änden och lade den ungefär som man numera lägger ett sticketack, det enas ände går in en bit över det andras o.s.v. Det måste vara riktigt slät och jämn bark, ej kvistig, ty då rann tjäran ut genom kvisthålerna.

Sen klyvde man tjärstubbar, av fure, så det blev något större än vanlig brännved, fast storleken var ej noga heller. De lades tätt i gropen, som så fylldes helt, så det blev jämnt med marken. Sedan täcktes det med jord, så det stybbades likt en kolmila. Sedan sattes en stor, väldig "kopparkätel"/kopparkittel/ undertill vid gropens nedre ände vari tjäran fick rinna ner. En bälg, av samma slag som dem man ser i smedjorna, placerades i övre änden av gropen; man klinte med lera kring bälgrörets inlopp i gropen för att det skulle vara lufttätt utåt.

Så tände man på veden och processen att få "fetman" ur furet tog nu 3 dygn, varunder en man ständigt fick hålla igång genom att ha bälgen i rörelse. Två karlar fick ständigt under denna tid vara host brännan. Man hade också en liten hytta, liknande kolhytterna intill milorna, som man kunde bo i. Den antända veden, furustubbarna, blev sedan till träklol.

Tjäran, som rann ner i kopparkitteln, kallades "rätjära". Denna kunde nu användas som den var, men en stor del av den koktes till beck, som skedde i formar gjorda av bark: man börjde upp kanterna runt om på ett barkstycke och fäste ihop "skålen" med kvistar tvärsigenom och fäste det samman tätare med lera. Rätjäran koktes häri tills man fick det hårda becket. Det användes till vagnar, m.m.

Tjäran såldes ofta och sändes långa vägar.

Tjärbränningen företogs mest vid pingst och midsommar, d.v.s före höskröden; mera sällan på hösten. Veden skulle ju vara torr. Kittelns storlek kunde sagesmannen ej ange, men den var tydligen ganska betydande då den krävde 100 kr. i inköp. Det var så stort och dyrbart att ej alla kunde syssla med denna tjärframställning. Det var blott ett par tre i hela socknen som gjorde daltjäran. Att märka är att den ej likt kolningen ingick som något slags dagsverke åt det närbelägna Nissafors fideikommiss.

Svedjning.

En "svedja" för besåning med höstråg togs upp på ett stort rundat stycke i skogen. Man högg ner all skogen å detta område. Stockarna och veden togs undan och användes sedan till milved vid kolningen. Man tände sedan på kvistarna och moset. Medan svedjan brändes fick man noga akta så att ej elden spreds in i skogen omkring. Man brukade ej göra brandgata, men använde vattnet i kringliggande bäckar och tjärr m.m. Man kunde även anlägga elden just då det började mulna så att man kunde få den åtminstone delvis släckt och hållen i styr av litet regn.

Strax efter brännandet av svedjan sådde man rågen, som krattades ner med en kratta, bestående av ett handsbrett trästycke på ett skaft, på vilket trästycke satt 5 järntaggar, varmed säden myllades ner. Svedjan stängdes omkring med staket för kreaturen, som gick i skogen på bete.

Fällningen av skogen på svedjelandet skedde i mars-april. Sedan torkade det till i augusti då bränningen skedde. Man brände blott en gång på samma svedja. Andra året såddes syror, vilkas frön kunde tröskas ut med prägelen och användes till bröd. Det blev ej dåligt bröd härav i synnerhet om man blandade i lite råg.

Att märka är att man på svedjelandet ej använde någon slags plog eller harv på grund av de myckna stubbarna. Skärningen av säden på svedjan skedde av samma skäl med handskära, ej med lie.

Syrorna kunde växa två år, sedan kom skogen att breda ut sig igen.

Varje bonde skötte sin svedja själv och efter eget bestämmande, men för vakthållningen vid bränningen fick man kalla samman folk från byn.

Efter skörden togs rågen genast hem och krakades där. Den lades alltså ej i någon vinterförvaring ute på svedjelandet.

Om vägförhållanden m.m.

Sagesmannen erkände de särskilt förr urusla småvägarna i trakten, men kunde trots detta ej erinra sig ha sett några speciella fordon eller färdesätt i älsre tid. De gamla fordonen tycks ha varit som nu, blott något grövre, mindre fint gjorda, samt kanske ej så höga som nu.

"Träaxlavagnar" synas vara försvunna i dessa trakter i hans tid. Några särskilda primitiva färdesätt existerade ej för sagesmannens minne /som dock är mycket klart och intresserat/. Någon gång hade han sett "släpor", som använts på oxar, men det var folk från Halland, som använde dem, och var i den tiden då man började avyttra och hugga ner stora delar av den gamla storskogen,

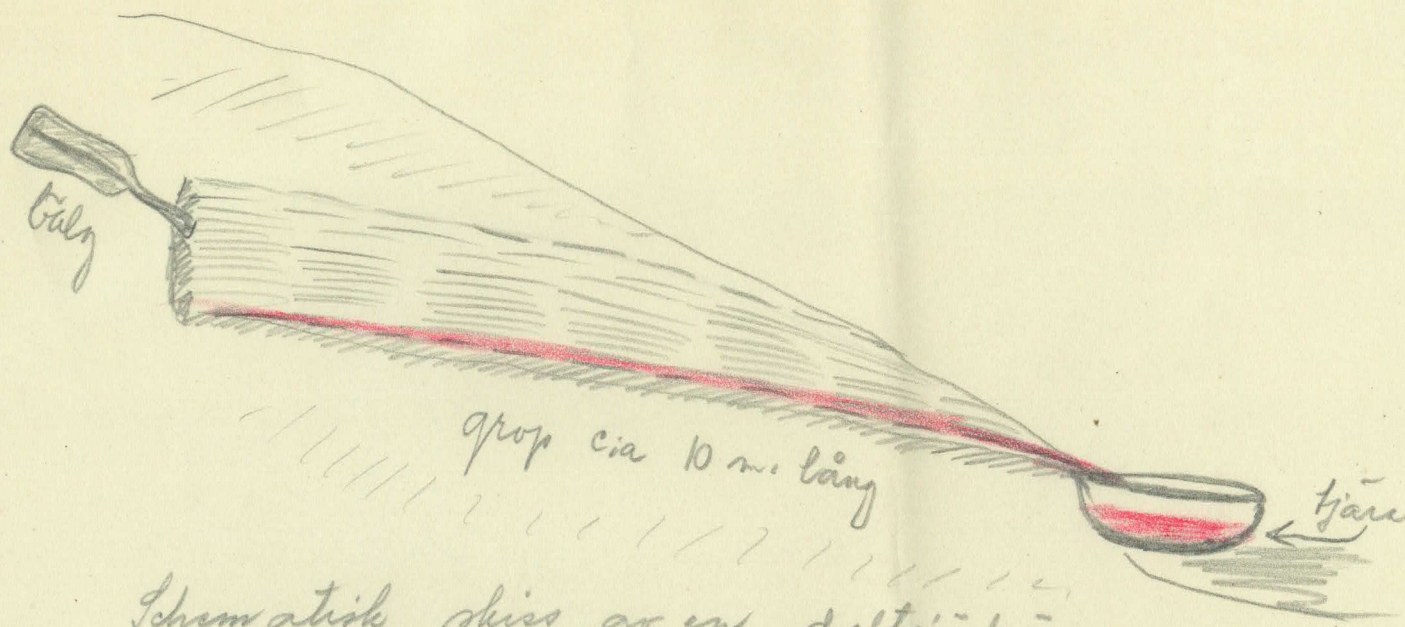
Men på vägar utöver mossmarker kunde man förr använda sig av väg byggd av virke, "kavlingabro", som lades av timmer till storleken som nutidens massved. Detta timmer lades på tvären av vägbanan, och blott på ostadigare ställen la man långa längsstycken på längden /av vägbanan/. över de kortare storkarna.

På sommaren kördes i allmänhet ej så mycket just i skogarna, utan mera om vintern, då med dröjar. Det ser ägen så ut av det förh. att undertecknad upptecknare mer än på andra håll i Småland sett en rikedom på dröjar i alla storlekar i uthusens utrymmen. På en vanlig gård kunde man ofta utan svårighet se 5-6 dröjar.

tiu ardeln. "Daltj ärbränning".

5117

I
Lunds Univ.
Folkn. arkiv
15

Schematisk skiss av en daltj ärbränna
enl. sagomännens muntl. beskrivning.

Teckn. E. Holm 1936.

Den röda linjen betecknar hjärans rinnande
på bottenbotten ner i kopparkitteln!